

LOVČEN, NJEGOŠEV HELIKON

Boško Mijanović

In this paper the author deals with the real circumstances and events in the time of the poet's growing up, influence of reading, particularly Homer as a source of motif and metaphor in Njegoš's works. He paid particular attention to the parallel between Lovćen and Helicon as dwellings of fairies and muses.

Godina u kojoj se Njegoš rodio nije bila u Crnoj Gori ništa bolja od prethodnih. Počela je tako što su Stupići iz Ceklina „posjekli glavu“ guvernadurevog brata i predali je neprijatelju. Nastavljaju se međuplemenski sukobi, pljačke i ubistva. I vrijeme koje je nailazilo donosilo je više muke i tuge nego sreće i veselja.

Prva Njegoševa dječja zapažanja nijesu bila ispunjena *rađanjima divnih sjajnih zora, niti kretanjima Sunca, sa svojim ognjenozlatnim i srebrnoognjenim zracima, od istoka svoga do svoga zapada*. Moglo bi se kazati da tada „bješe oblak sunce uhvatio, bješe goru tama pritisnula“ – da upotrijebim stihove koje je Njegoš, sa simboličkim značenjem, mnogo godina

kasnije napisao. (Prozirni sunčani zraci mjesecima nijesu obasjavali crnogorska brda, a nijesu se pojavljivali ni u ostalom dijelu Evrope. Ta 1816. godina, poznata kao *godina bez ljeta*, izazvala je glad u Evropi, a naročito u Crnoj Gori, koja je u njoj potrajala i naredne godine.) Već 19. jula obavještava Petar I kneza Miloša Obrenovića da je u Crnoj Gori velika glad, i traži od njega da se u Srbiji odredi jedno mjesto „za preseljenje nekoliko stotina crnogorske porodice.“ Dana 18. aprila 1817. godine Petar I piše Simeonu Orloviću: „Nije dnevi kad ne umiru čeljad po Crnici ot gladi, a počeli su i u Riječku nahiju i u Konak također umirati. Ovdje stoji den i noć ka i na pazar sa svake strane skupljen narod, moleći i zaklinjajući svaki sa svojega kraja da ih spravljam put Rusije da ne idu u turske ruke.“ Uzrok ovakvom stanju, za koji Crnogorci nijesu znali, je erupcija vulkana Tambora na ostrvu Sumbava u Indoneziji 1815. godine. Snažnom eksplozijom njegova visina od blizu 4300 metara smanjena je za više od trećine. Stotine miliona tona gasa i pepela našlo se u atmosferi, širilo se njom, što je imalo za posljedicu promjenu klime. Zbog tmurnih oblaka koji su zaklonili Sunce, za dugi vremenski period njegovi zraci nijesi mogli da dopru do zemljine površine, te nijedna posađena biljka nije mogla da da plod.

Prolazili su mjeseci, ostavljajući za sobom mrtve i puste njive Njeguškog polja. Prolazili su i dani djetetu Radu, očekujući dan polaska u Cetinjski manastir. Taj dan je došao nakon snažnog zemljotresa, koji je obuhvatio područja Dubrovnika, Boke, pa sve do Albanije. Sedmog dana avgusta 1823. godine, tresao se Dubrovnik, tresao se i Kotor, a i Lovćen je uzdrhtao. Kao dijete zapamtio je Njegoš ovaj dan i drhtaje tla. U jednoj epizodi *Gorskog vijenca*, u kojoj u mjesečevoj noći glavari sjede oko ognja, bi veliki potres. Među njih dolazi iguman Stefan. Knez Rogan ga pita:

Moš li znati oče igumane,
rašta ove gore uzdrhtaše?
Iguman Stefan mu odgovara pitanjem:
Ko će, sinko, božju volju znati,
ko li božja prozreti čudesa?

Susreo se Njegoš u Cetinjskom manastiru sa *čudokrasnim* slovima *a(az)*, *b(buki)*, *v(vjedi)*, ... sricao slogove *ba*, *va*, *ga*, *da*, ... *be*, *ve*, *ge*, *de*, ... učio da piše i čita. Sve će mu to kasnije pomoći da pokuša da prozre božja čudesa.

Nastavio je da se opismenjava kod jeromonaha Josifa Tropovića na Toploj kod Hercegnovog. Poslije jednoipogodišnjeg školovanja, kao trinaestogodišnji dječak, znao je samo da čita i piše. Možda bi i ostao na tome da se nije na Cetinju pojavio Simo Milutinović, posljednji njegov učitelj. Upijao je Njegoš svaku riječ Sima Milutinovića kada mu je govorio o grčkim i rimskim bogovima, i prenosio mu znanja o antičkoj mitologiji i antičkoj literaturi. Bilo gdje da su bili – u manastirskim prostorijama, u šetnji Cetinjskim poljem, ili na vrhu Lovćena, slušao je Njegoš o podvizima junaka iz helenskih legendi. Što je važnije, u njemu se razvilo interesovanje za antičku istoriju, literaturu i mitologiju.

Za ono na šta ga je uputio Simo Milutinović, Njegoš mu je odao posmrtno priznanje:

Ja sam tebi mnogo dužan, – dužnosti su ove svete,
ka oltaru priznatelnosti neka vječno one lete.
Ti m' uvede pogled prvi u zračnijem prostorima,
u kojim se zv'jezde tiće i šetaju horovima.

Njegoš se u svojim prvim pjesmama obraća vilama, kao što su se u antičko doba, i, kasnije, u srednjovjekovnoj književnosti

obraćali pjesnici muzama, boginjama ushićenja i nadahnuća. Kao šesnaestogodišnji mladić napisao je deseteračku guslarsku pjesmu *o vojni Rusah i Turakah početoj u 1828. godu*, koja počinje stihovima:

B'jela vilo, moja divna drugo,
svedi, drugo, sve u gusle glase,
tvoje glase a u gusle jasne,
da ih čuje koji razumije,
razumije drago ako mu je.

I u pjesmi *Zarobljen Crnogorac od vile*, u daljem tekstu *Pjesma*, koju je Njegoš napisao nekoliko godina kasnije, a štampao je u svojoj štampariji 1834. godine, vilama je dao istu namjenu kao što su je imale muze u helenskoj poeziji. Planina Lovćen nastanjena je Vilama (lovćenske vile posestrime pisaću velikim početnim slovom), pjesnikovim posestrimama, koje mu nikada nijesu željele zlo, niti mu sada to žele, niti će u budućnosti, već mu žele samo dobro. (Prihvatio sam mišljenje nekih poznavalaca Njegoševog pjesničkog stvaralaštva da je mladi čobanin u ovoj pjesmi poistovjećen sa mladim Njegošem). Prilikom susreta sa Vilom, ona mu kaže:

Nisam đavo, ni tvoj neprijatelj,
većem tvoja bogom posestrima,
od Lovćena Crnogorstva vila.

Taj susret je bio „više tora b'jelijeh ovacah“ poslije nemirno provedene noći. Njegoš opisuje dolazak zore, i stihovima zasićenim sunčanom svjetlošću širi je i preobražava od svjetlosti zore, preko svjetlosti jutra, do svjetlosti dana. Njegovo oko posmatra ovo veličanstveno pojavljivanje plamenih zraka zore koji su zapalili istok, i izlazak sunca – „zlatnosajna iznoseća

cara“, koji u sebe „sali svu zvjezdanu svjetlost.“ U tišini, kad planina mirovaše, osim vjetra „đe trepeće listje“, *sleće pred njim žena sa krilima*. Toliko je bila lijepa da ne postoji pero kojim bi se njena ljepota mogla opisati.

U daljem opisu radnje je pjesnikov uzlet (uzlet njegove misli) na krilima labuda ka vrhu Lovćena. Ispred njega letjela je Vila i od brzine leta *zableštaše mu oči* i ne mogaše „ništa vidijeti dosim vrha visokog Lovćena.“ Ne prođe dugo vremena kada doletješe

. . . u vrh od Lovćena,
pod najvišom gredom i liticom,
na široku ploču od mramora,
pred pećinom cv’jećem okićenom.

Čuvši glas *pojanja*, pjesnik ulazi u pećinu, a nešto nevidljivo ga povede na mjesto sa koga se dobro vidi njena unutrašnjost:

Ah, pećina zvati se ne može,
već raj mnimi će praoci žive
jali vile i njini ljubimci.

U pjesnikovoj viziji *vilinstva dvora* (pećine), pećina mu se pojavljuje sjajna i prozirna kao bistra rijeka na mermeru. Okićena raznobojnim cvijećem, čiji svaki „cv’jetak sjaje ka svijeca“, i izmiješane boje cvjetnih zraka udaraju u svod pećine, odbijaju se i padaju u rječicu koja teče njenom sredinom. Zadivljen prizorom, pjesnik kaže:

Od milina gledati ne mogah
kad padahu zrake na cvjetove,
koji bjehu okita livade.

Nasred pećine je podignut presto na kom sjedi, lica ženskoga lika, božanstvo okićeno vijencima oko glave. Odjedanput se začu glas pjesme što pjevahu vile, nekad veseo, a nekad tužan, a sve u zavisnosti od srećnih ili nesrećnih prizora koji su govorili o događajima iz naše prošlosti.

Prateći u pjesmi Njegoševe misli, nijesam se mogao oteti utisku da je u njoj začetak njegovog razmišljanja o ushođenju duše u viši, duhovni svijet, koje je kasnije opisao u *Luči mikrokozma*. U tamnoj i olujnoj cetinjskoj noći, iz duše ispunjene nemirom sinula je Njegošu „zraka pred očima“. Sinula mu je iskra božanske svjetlosti – viši, besmrtni dio njegove duše, koja će da vodi nižu dušu prema duhovnom svijetu. Obraća se Njegošu, koji je poistovjećen sa njegovom dušom:

Ja sam duše tvoje pomračene
zraka sjajna ognja besmrtnoga
mnom se sjećaš što si izgubio ...

Iskra – svijetla ideja je putovođa duše do granice materijalnog i duhovnog svijeta, kristalnih i zračnih bregova (što bi u *Pjesmi* odgovarala lovčenska široka ploča od mramora). Došavši na kristalni brijeg, dušu dočekuje Božja svjetlost, a besmrtna muzika i nebeska njena harmonija je omamljuje. U duhovni svijet dušu uvodi anđeo čuvar, koji ju je počeo paziti od kada je „krug zemni“ prešla. U prostoru *nebeskih ravšina* duša posmatra sve krasote cvjetnih rajskih polja. Sve je u sjaju i blistavilu božanske svjetlosti: prestoli „od topaza i zračna rubina“ anđela prvostepenih, nad kojima se okreće svjetlost; posred polja teče svjetlosna rijeka „vode besmrtija“ sa hiljadama mostova i bregova od „čistoga rubina.“ Sva svjetlost koja se širi potiče iz jednog centra – „gore tronodržne“ sačinjene od rubina i brilijanata, a iznad Božjeg trona „u vazduh se sjajno kolo kreće.“

Anđeo čuvar vodi pjesnikovu dušu na mali izvor, i kaže joj:

Tu ti sjedi; i vode se napij
sa bistroga toga istočnika,
ona će ti u pravo odkriti
strašnu sudbu tvoga padenija!

Duša se napila vode i pjesniku se vratilo sjećanje na daleku prošlost i pojavile mu se slike iz nje: Božje stvaranje svijeta i čovjekovo postojanje u preegzistenciji; pobuna anđela, čovjekovo sagrašenje i njegov pad na tek stvorenu zemlju; prvobitni grijeh u Edenskom vrtu, pa sve do pojave Isusa Hrista.

Lako je zapaziti da u *Pjesmi* neki objekti i događaji iz rajskog prostora u lovčenskoj pecini, odgovaraju u *Luči* predmetima i događajima na nebeskim rajskim poljima.

U Njegoševoj biblioteci se nalazi jedan broj ruskih prevoda grčkih i rimskih antičkih pisaca, koje je Njegoš donio iz Rusije poslije zavladičenja. Među nima su: Homer, Bakhilid, Pindar, Kalimah, Teokrit, Katul, Vergilije, Horacije, Tibul, Propercije, koji se u svom pjesništvu obraćaju muzama. Kako su muze duhovna, božanska stvorenja, a „budući da božanstvo i duh nisu okruženi prolaznošću to i muze pripadaju bezvremenskom, te se upravo zato njima i obraćaju pjesnici i pjevači kako bi ih nadanule da opjevaju prošlost i budućnost, te principe istorijske svijesti.“ (Marko Višić, „Helenske muze i antička civilizacija“, *Matica*, br. 72, str. 455)

U monografiji *Njegoš i antika*, Miron Flašar je izvršio analizu knjiga Njegoševе biblioteke. Mnoga mjesta u knjigama Njegoš je obilježio. U *Ilijadi*, između ostalog, obilježio je mjesta prizivanja muza i „perifrastičko određivanje vremena. Označen je ... i niz tipičnih scena i motiva epskog opisa boja. Sve spomenute elemente pesničkog izraza, tipične scene i motive nalazimo u velikom broju u Njegoševoj *Svobodijadi* i *Luči*

mikrokozma, i to često u tako razvijenom obliku da samo manjim delom nalaze bliže paralele u našoj narodnoj epskoj poeziji.“ Na kraju Miron Flašar zaključuje: „Poznato je, uostalom, da su godine 1834. i 1835. bile godine kada se u Njegoševom delu počinju u velikoj meri ogledati uticaji antičke i klasicističke poezije, ... Možemo, prema tome, zaključiti da i obeležena mesta po Njegoševim knjigama nabavljenim 1833. godine, u Rusiji, rečito govore o Njegoševom ranom i samoučkom, ali širokom i upornom zanimanju za antiku uopšte i helensko pesništvo posebno.“ (Nav. dj. str. 79. i 80.)

Na samom početku *Odiseje* Homer se obraća muzi. Evo tih stihova u prevodu Miloša Đurića:

Pevaj mi, Muzo, junaka dovitljivca onoga štono
trojanski sveti razori grad, pa se naluta mnogo,
gradove mnogijeh ljudi on vide i pozna im čudi,
i mnoge na moru muke u svojem premuči srcu
boreć' se za dušu svoju i povratak svojih drugova.

.....

O tome svemu reci i nama, Divova ćerko!

(*Od.* I 1–10)

U *Ilijadi* je Njegoš obilježio deset stihova iz drugog pjevanja, gdje se nabraja ahejska vojska. Homer se obraća muzama (sada svim):

Sada mi kažite, Muze, vi stanarke olimpijskih dvora,
jer ste boginje, prisutne svud i sve vam je znano,
a mi pričanje čujemo tek i ne znamo ništa
ko su vojvode bili Danajcima i ko vladari.
Ne bih vojsku mog'o izbrojit' niti iskazat',
ni da jezika deset imadem i deset grla,
da mi je glas neuništiv, da srce od medi imam,

ako mi vi, o olimpiske Muze, ne biste rekle,
ćerke egidonosnog Diva, koliko pod Ilij
stiglo je vojske, a sada vođe i lađe da rekнем.

(II. II 484–493)

U *Svobodijadi* Njegoš poziva muze da mu daju snagu duha da opjeva događaje iz naše prošlosti, a ne Vile, kako je ranije činio. Prizva muze da mu nadahnu njegove stihove, ali ostale su mu i vile koje će se grabiti kroz vjekove, da pokoljenju stvorenom za pjesmu ispletu dostojne vijence. Od sada posestrime Vile zajedno sa muzama bitišu na Lovćenu i ispod njega. Prvi stihovi *Svobodijade* oglašavaju dolazak muza. Jednoj od njih obraća se Njegoš:

O visoka neba kćeri,
kojom vječnost vidi čovjek,
koja uvjek svezu hraniš
među malim čojka umom
i visokim neba duhom,
rasпусти mi krila umna
da s' u ove stihe moje
vidi dara višnjeg sila,
veličastvo duše tvoje.
Daj mi pjevat slavna djela
otačastva braniteljah, ...

U početku spjeva pjesnik pjeva o periodu o kome se ne može ništa lijepo reći. To je vrijeme poslije propasti srpske države. Zato „muzo tvoje žice u plač sada preokreni,“ kaže joj Njegoš. Ali dolazi vrijeme gdje *slobode iskra sija* „u savito krvlju gnjezdo.“ U tom vremenu naišli su i trenuci kada se digoše Crnogorci sa vladikom Danilom da sačekaju tursku silu, sa ništa manje hrabrosti od Spartanaca sa Leonidom, koji branjahu

Termopile od Persijanaca. Hitaju crnogorski vitezovi na boj, a:

Glas se vilah u oblake
već mnogima pričujaše
đe dobića pjesne poju.

Vile, kao natprirodna bića, vidjele su ono što će se desiti, a muze, božanska bića, znale su za ono što se desilo na Carevom laz, zato im se pjesnik obraća da uz njihovu pomoć opiše krvavi boj. Ovdje se Njegoš obraća svim muzama:

Sad, visoke žitelice
Gelikona i Parnasa,
živi plamen vaš ulite
u moj razum i pero mi,
da bar malo sv'jetu kažem
ovaj danak krvolitni!

I u petoj pjesmi *Svobodijade*, prilikom boja Crnogoraca i Turaka na Ublima Cuckim, Njegoš se obraća muzama sa Helikona da crnogorskim junacima ispletu vijence slave:

Vi, sveštene neba kćeri,
te pijete vodu bistru
s istočnika božestvene
Hipokrene gelikonske,
sapletite v'jence slave
.
pobjednikah turske sile ...

U osmoj pjesmi spjeva Njegoš je, kroz usta Vile sa Lovćena – kao da je *zvonkogrla* muza, opjevao pobjede crmničke i graničke vojske nad turskom i mletačkom vojskom. Ta Vila,

koja gleda viteška djela Crnogoraca, nalazi se na visokom Lovćenu, koji se *nad oblakom mrkim gordi i vodi neprestane, neumirljive ratove sa gromometnim Jupiterom. Svu žestinu i bljesak njegovih strijela (munja) umrtvi i oduzme im Lovćen. Obesili gromove od kojih se svijet trese, i čija sila često pogađa i neumorne vode okeana.*

Mnogo puta je na Lovćenu gledao Njegoš oblake „*de iz mora dođu na gomile*“ i prekriju svu planinu, sa sijevanjem i velikom jekom i „*s lomljivom strašnijeh gromovah.*“ Gledao je kako Lovćen smiruje gromometnog Zeusa (Jupitera). Ali bog nije sam posjetilac ove planine, već su to i muze sa Helikona, njegovih „*devet šćerih visokijeh,*“ koje su, zajedno sa lovćenskim Vilama, Njegošu *raspalile i zapele žice duševne lire.*

I na početku posljednje pjesme Svobodijade Njegoš se obraća muzama:

O boginje pjesnopjenja,
Apolona područnice,
kojih luče svjetlosjajne
na glas lire često teku,
sjajnu zraku barem malu
u moj uma hram pretavni
otpravite i bjesnite...

Kao što se vidi, muze su drugarice boga Apolona, zaštitnika poezije i muzike kod Helena. A Hesiod (VIII/VII v.) kaže da su ljudi dar za pjesmu i muziku dobili od muza i Apolona.

U Predgovoru *Odiseje* (Matica srpska, Novi Sad 1985, str. 46) Miloš Đurić kaže da je Homer, zajedno sa Hesiodom, „izvršio veliki uticaj na razvitak narodne religije“ i navodi o tome riječi historičara Herodota: „Oni su (tj. Homer i Hesiod) Helenima složili teogoniju i bogovima nadenuli i nadimke i porazdelili među njih veštine i naznačili njihova obličja.“ Na početku

Teogonije, spjeva koji govori o postanku svijeta i rodoslovu bogova, pjesnik (Hesiod) se susreće sa muzama, dok je čuvao stada na padinama Helikona. One ga božanskom pjesmom nadahnu kako bi slavio prošle i buduće zgođe, i vječite bogove da pjesmom opjeva. Ovim Zevsovim ćerkama obraća se Hesiod:

Zdravo, Divova djeco, dražesnu pjesmu mi dajte,
slavite koljeno sveto bogova vječiti što su,
kojeno Zemlja, zvjezdano Nebo i mrkla sa njima
Noć rodili bjehu, i one što slano ih odgoji more.
Kažite kakono prvo postaše bozi i zemlja,
rijeke i beskrajno more s talasim bjesnim,
blistave zvijezde, jošte ponad nas široko nebo.

(*Teog.* 104–110) – prevod M. Višić.

Njegoš se, kao mladi pjesnik, susreo sa Vilama na Lovćenu čuvajući ovce, kao što se pjesnik Hesiod, mnogo vjekova ranije, susreo sa muzama na planini Helikon.

Planinski masiv Helikon, sa najvišim vrhom od 1749 metara, nalazi se iznad Korinskog zaliva. Često oblaci od mora dolaze u *gomilama* i prekriju ovu planinu. U prvim stihovima *Teogonije* Hesiod pjeva o muzama, koje nastanjuju svetu planinu Helikon. Kada nježno okupaju svoja tijela u vodi izvora Hipokrene, tada na vrhu planine kružno sastave kolo i zanosno nogama plešu. Odatle dalje kreću, hodaju kroz noć i gustu maglu, pjevajući o bogovima prelijepim glasom. (Izvor Hipokrena je nastao kada je na Helikonu snažno udario Pegaz kopitom, i od tada je izvor postao sveto mjesto muza).

Planinski masiv Lovćen, sa najvišim vrhom od 1749 metara, nalazi se iznad Bokokotorskog zaliva. Često oblaci od mora dolaze u *gomilama* i prekriju ovu planinu. Njegoš pjeva o Vilama koje nastanjuju svetu planinu Lovćen i sa njenog vrha se oglašavaju, i na njemu igraju i pjevaju. (Prije toga Vile su se

kupale u bistroj vodi izvora na Koritima. Postojala je legenda, a koja se izgubila u vremenu, da je izvor nastao kada je Pegaz kopitom dodirnuo zemlju prilikom donošenja munja Zevsu, u jednom od čestih Zevsovih ratova sa Lovćenom).

*

U mjesecu maju 1841, posjetili su Njegoša na Cetinju Ljudevit Gaj, hrvatski književnik i vođa ilirskog pokreta, i profesor Antun Mažuranić, brat pjesnika Ivana Mažuranića. Njih dvojica su te godine obilazili Dalmaciju, Boku i Crnu Goru. Godine 1847, izdali su u Zagrebu knjgu poezije Hvaranina Hanibala Lucića *Skladanja*, pisanu 1495–1525. Izdanje je finansirao Ljudevit Gaj, a predgovor i rječnik je pisao Antun Mažuranić. Zanimljivi su Mažuranovićeve opisi muza i vila, kao i razlike između njih. Jedan mali dio ću ovdje citirati. O vilama, na početku, kaže: „Pripovijedaju naši Hårvati i Sårblji, da ima nekakovih vrhuzemaljskih ženskih bitjah, koja se zovu vile. Te su vile, kažu oni, uvijek lèpe i mlade, jerbo su neumårle ili besmårtnè, t.j. takove koje nikada neumiru. Odèvene su uvijek čedno prebèlom tankom haljinom, dugom do zemlje, a imaju prekrasne vlase, koje obično sprida i zadi prosto raspuštene nose, premda je kadkada i spletu u kose.“ A na drugom mjestu kaže: „Muze bijahu gårčke boginje lèpih umètnostih. Svaka od njih ima vènac od lovora na glavi, i liru u ruci, uz koju pèsme pèva. ... Mnogi misle, da su gårčke muze i naše vile svejedno, i zato muzam hårvatsko ime vila nadèvaju. Jesu do duše muze u nèčem nalik na naše vile, ali se u mnogim i razlikuju. Muze su kèeri boga Jupitera, vilam se pleme nezna; muzah je samo 9, a vilah bez broja; muze su boginje znanostih i umètnostih, a vilam se napose nezna, kakov nastoje posó; ko se muzi dopade, postane umètnik, a tko vili, bude inače srètan, jer dobije prijateljicu, koja bdije nad njim čuvajući ga od

pogibeli; ... Vile su još jedan ostatak praslavjanskoga pričoslovija (mitologije), i za čudo je, kako su se ove do danas tako dobro uzdržale, gdi je kârstjanstvo sva druga višja slavjanska božanstva tako zatàrlo, da se od njih, ili sasvim ništa, ili jedva još gola imena znadu.“

*

Znao je Njegoš za razliku između slovenskih vila i grčkih muza, ali je lovćenske Vile stavio na isti pijedestal sa helikonskim muzama. Nestali su sa podlovćenskog prostora grčki i rimski bogovi i boginje, a lovćenske *Vile su se sakrile u peštere*, jer sa Njegoševim stihovima više ne druguju. Jedino je ostao *gromometni Zevs* (sa svojim pomoćnikom *munjenosnim Pegazom*) koji se sa Lovćena često oglasi.